

Munkaerőpiaci esélyek és pályaelhagyás a szakmai képzés végzőseinek körében

A pályaelhagyás fogalma értelmezésre szorul. E kifejezés csengése – ismereteink szerint – negatív. A mindennapi szóhasználatban e fogalom normatív, azaz egy elvárást rögzít: aki egyszer egy szakmát megtanult, az „helyezkedjen is el a szakmában”. Ha nem ez történik – kivált, ha tömegesen –, akkor ez a normatív felfogás e folyamatot kedvezőtlennek ítéli. Ennek több racionális, ökonomikus magyarázata is van. Az egyik, hogy a közpénzből finanszírozott vagy támogatott képzés nem válhat fölösleges pénzkidobássá. Másfelől a pályaelhagyás a nem megfelelő képzési kibocsátási szerkezet indikátorának is tekinthető: azért következik be, mert az érintett szakmára már vagy még nincsen szüksége a munkaerőpiacnak. (1)

Értelmezési keretek

A pályaelhagyást elsődlegesen nem azért kell problémának tekintenünk, mert így a tervezetthez képest hiány keletkezhet valamely szakmában, hanem azért, mert azt a veszélyt hordozza magában, hogy a pályaelhagyó későbbi karrierje során nem lesz képes olyan munkatevékenységet végezni, amellyel személyesen is tud azonosulni. A szakmatanulás, egy-egy szakma elsajátítása révén – függetlenül attól, hogy kék- vagy fehérgalléros szakmákról van-e szó – olyan, az azonosulás lehetőségeit magában rejtő „eszközre” tesz szert az egyén, amely hidat képez a társadalmi hasznosság, az önbecsülés és a társadalmi megbecsültség felé. Ha azt tapasztaljuk, hogy egy-egy szakma feladását követően az egyén egy másik „tudás- és képesség-csomagot” alakít ki, és ennek révén találja meg a helyét a munkaerőpiacon, akkor „csak” „korlátozott mértékű” veszteség érte a társadalmat. Ha azonban ez a „másik” nem jön létre, akkor az egyén és a társadalom vesztesége totálissá válik.

Azért is szükséges a pályaelhagyás fogalmának tisztázása, mert a rendszerváltást követően a vállalati szektorban jelentős mértékű technikai-technológiai változások mentek végbe, és a munkakörök gyakorlat- és szaktudás-igénye is megváltozott. Az új nagyvállalati technológiák működtetése már nem feltétlenül igényli a hagyományos értelemben vett, az adott szakmában oklevelet szerzett szakmunkásokat, helyettük sokszor olyan munkavégzőket választanak, akikről kipróbálás útján meggyőződnek, hogy képesek lesznek-e az adott tevékenység megtanulására és folyamatos elvégzésére, és nem a szakirányú végzettséget igazoló oklevél, hanem a tényleges munkavégző képesség, alkalmasság az alkalmazás kritériuma. Ezzel a betanított munka (ehhez kapcsolódóan pedig a pályaelhagyás) a korábbiakhoz képest egészen új jelentést nyert.

A pályaelhagyás kérdését az alábbiak miatt is érdemes megvizsgálni:

Az elmúlt évtizedben jelentős számúra duzzadt az a fiatal generáció, amely szakképzetlenül lépett ki az iskolaköteles korból. E réteg reprodukciója folyamatos.

Az elmúlt évtizedben jelentős munkaerőhiány alakult ki a kékgalléros szakmákban. Ennek ellenére csekély e hiányszakmák vonzereje, és jelentős mértékű a lemorzsolódás, valamint a pályaelhagyás.

Véleményünk szerint a magyar gazdaság elsősorban a nagy szakértelmet igénylő egyedi, kisszériás termékek előállításával foglalkozhat (na) el a mainál jövedelmezőbb pozíciót az európai és hazai gazdaságban. Ehhez jól felkészített, kékgalléros szakmunkásokra van szükség. Vagyis azon a területen kell munkaerő-fejlesztésbe fogni, ahol ma a legnagyobb hiány van, ami elől a fiatalok menekülnek, ami még azok számára sem jelent vonzerőt, akik egyébként mindenféle képzésből kimaradnak.

Ezen tényezők miatt fontos, hogy közelebbről is megismerjük és megértsük a pályaelhagyást meghatározó dimenziókat. Ezek ismeretében arra nézve vonjunk le következtetéseket, hogy mit tehetnek a szakképző intézmények a pályára lépő fiatalok „munkaerőpiaci értékének”, alkalmasságának, esélyei növelésének és ezzel együtt a foglalkoztatói igények – a munkaerő kínálat – javítása érdekében.

Általában a pályaelhagyás fogalmát a tanult szakma elhagyásával szokták azonosítani. Bár e kutatásban nem kényszerültünk a fogalom statisztikai alkalmazására, mégis megjegyezzük, hogy a tanulható szakmák túlnyomó többsége a munkakörök olykor szűkebb, máskor szélesebb skáláján alkalmazható. Vagyis ha a jelenséget mérnünk kellene, akkor azt kellene mérnünk, hogy a szakképzettséggel pályára lépő személy hasznosítja-e képzettségét, és ha igen, milyen mértékben. Végso soron a képzés akkor válik „haszontalanná”, ha ennek során a tanuló nem találja meg azt a szakmai identitását, amelynek alapján a „szakember” munkaerőpiaci pozíciót, társadalmi státust tud elfoglalni. Egy másik kérdés a munkaerőpiaci kereslet, a szakmák iránti szükséglet számítása szempontjából a szűkebb értelemben vett pályaelhagyás mértéke: ha például 50 százalékos a pályaelhagyás, akkor a képzési szükséglet megkétszereződik. A problémák megoldásának útja nem ez. Ezért kutatásunkban elsősorban azt a kérdést vizsgáljuk, hogy milyen tényezők mentén alakul ki, illetve erősíthető a szakmához való kötődés. Vagyis a nappali rendszerű szakképzésben részt vevő tanulók mit várnak a képzettség megszerzésétől, milyen mértékben valószínűsíthető, hogy ezt el is éri, milyen tényezők vonzzák a szakmához, illetve melyek taszítják őket, s a szakképzést körülvevő szereplők mit tesznek/nem tesznek azért, hogy a pályára lépők megtalálják helyüket szakmájuk munkaerőpiacán.

Szakiskolai képzés: kényszer vagy lehetőség?

Munkánk kezdetén két hipotézist fogalmaztunk meg:

(1) Minél sikeresebb a szakiskolai képzési folyamat a szakképzésbe belépő (többségében hátrányos helyzetű, korábbi iskolai pályafutása során sikertelen) fiatalok szakmai képzése, önbecsülésük helyreállítása, társadalmi-munkaerőpiaci integrációjuk megalapozása terén, annál csekélyebb lesz azok száma (aránya), akik, bár megszerezték a szakképzettséget, mégsem ennek mentén helyezkednek el a munkaerőpiacon.

(2) A pályaelhagyási szándék mértékét a releváns helyi munkaerőpiac személyessé váló érzéklates ismerete, a képzési folyamat során kialakult kapcsolatrendszer megléte, illetve annak hiánya határozza meg.

E hipotézisek szerint az elhelyezkedést megalapozó munkaerőpiaci kapcsolatot a képzési folyamat részeként szükséges megalapozni. Ha ez nem történik meg, akkor a pályaelhagyás mértéke is magasabb. A kutatásban tehát a képzési folyamatot vizsgáltuk az oktatók, a tanulók és a munkaadók nézőpontjából. Több kérdésre is választ kerestünk: A képzési folyamatban sikerül-e helyreállítani az általános iskolai sikertelenségek miatt frusztrált tanulók önbecsülését, s ezzel befogadóképessé tenni őket? Kialakulnak-e a szakmával szembeni pozitív attitűdjeik, vannak-e sikerélményeik, és mit tekintenek annak?

A szakmához való kötődést, illetve ennek kialakulását különösen fontos tényezőnek tekintjük a szakmunkástanulók esetében, mivel többségük számára szüleik, családjuk – más tanulócsoporthoz képest – kevés, gyenge támogatást tudnak nyújtani mind a tanuláshoz, mind jövőkép kialakításához s ami a legfontosabb, a társadalmi integrációhoz.

Hipotézisünk szerint, ha a diákokban kialakul a szakmájuk iránti kötődés, a pályaelhagyás esélyei csökkennek. Ez a társadalomszerkezet jövőbeni alakulása szempontjából is kulcskérdés. Ugyanis az iskolahierarchia aljára csúszott szakképzés mentőhálót

jelenthet(ne) a már leszakadt vagy ezen úton „haladó” társadalmi csoportok gyermekei számára. Végző soron ez az az „állomáshely”, ahol utoljára, még rendszerszerű, intézményesített módon, lehet valamit tenni a társadalmi leszakadás reprodukciójával szemben.

Ha összevetjük a diákok fentiekben bemutatott célrendszerét a tanárok, szakoktatók véleményével, akkor azt kell valószínűsíteniünk, hogy az oktatók igen kevésbé ismerik és értékeli a diákok többségének – egyértelműen pozitívnak tekinthető – törekvéseit. Az a meglátásunk, hogy e törekvésekre többnyire nem reflektál az oktatás. Pedig mint láttuk, az önállóságra törekvés, illetve a jól végzett munka sokuknál jelenik meg értéktényezőként. Bizton állítható, hogy léteznek olyan pedagógiai módszerek (erre a későbbiekben visszatérünk), amelyek ennek figyelembevételével képesek eredményesen megszólítani a diákokat, ha mégoly „problémásak” is. Mindezt az sem teszi indifferenssé, hogy a diákok közel ötöde szemmel láthatólag valóban motiválatlannak tűnik (bulizás, haverok preferenciája).

A szakképzésben részt vevő diákok szakmaválasztási motívumai

Fontos kérdés, hogy a szakmát választó diákok milyen szándékkal érkeznek a szakiskolákba, illetve szakközépiskolákba, milyen kép él bennük választott szakmájukkal kapcsolatban. Amennyiben e diákok saját döntésükből, érdeklődésüket követve választanak egy-egy szakmát, és a képzési folyamat során e kötődésükben megerősítik őket, akkor jó eséllyel feltételezhető, hogy a képzés befejeztével a szakmájukban helyezkednek el. Más a helyzet abban az esetben, ha a diákok csupán valamiféle kényszer (elérhető iskola, érdemjegyek ezt tették lehetővé, szülői befolyás stb.) hatására „választanak” szakmát. Ilyenkor lényegében teljes mértékben az iskola feladata az, hogy e diákok számára lehetővé tegye a korábban említett pozitív kötődés kialakulását; ha e folyamat sikertelen, okkal tekinthető a pályaelhagyáshoz vezető első lépésnek.

Kutatásunk első fázisában végzett pilot-felmérésünkben az egyik székesfehérvári TISZK-hez tartozó intézményekben megvizsgáltuk, hogy a kilencedikes szakiskolai, illetve szakközépiskolai diákok minek alapján választották szakmájukat. Eredményeink értelmében kijelenthető, a tanulók elsősorban szüleikre támaszkodtak a pályaválasztási döntésben: az összes válaszadó 72 százaléka jelölte ezt meg indokként. A második legfontosabb tényező – messze elmaradva a szülői befolyás mögött – a saját tapasztalat, ami azt jelenti, hogy a válaszoló diák látott már választott szakmájában dolgozó szakembert: az összes válaszadó majd’ egyharmada ezt a választ (is) megjelölte. A legkevesebben a tanári befolyást említették. A nemek tekintetében lényeges eltérés alig tapasztalható: a fiúk többen nyilatkoztak közel álló

szakember befolyásáról, míg a lányok a barátok, ismerősök nagyobb befolyásáról számoltak be. Összességében a válaszok alapján elmondható, hogy a szülők és rokonok befolyása domináns e tekintetben.

Arra a kérdésre, hogy milyen nem személyes információforrások segítették a válaszolókat a szakmacsoport-választásban, a fiúk és a lányok némileg eltérő válaszokat jelöltek meg. Mindkét nem számára a legkiemelkedőbb információforrást a pályaválasztási portálok és az iskola tájékoztató füzetei jelentették, azonban míg a fiúk számára ezek kiemelkedően fontos tényezők voltak a többivel szemben, addig a lányok szinte egyenrangúan kiemelték a TV-műsorok, a magazinok és az internetes oldalak jelentőségét is. Mindenképpen figyelemreméltó – és a pályaeorientációs tevékenységek alacsony hatékonyságáról árulkodik –, hogy az üzemlátogatások és az iskola bemutató tanítása számított a legkevésbé megfelelő információforrásnak. (Ennek megítélése a két nem között azonos.) Ez nem azt jelenti, hogy ezek feltétlenül érdektelenek a számukra, vagy elkerülik a figyelmüket, sokkal inkább számuk, minőségük, esetleg irányuk nem megfelelő: az üzemlátogatásokat a diákok keveslik.

Az a tény, hogy a diákok szakmaválasztását befolyásoló tényezők közül a szülők szerepe a legbefolyásosabb, elsősorban azért problematikus, mert az elmúlt évtizedekben különösen a szakiskolákba jelentkező gyerekek szüleinek munkaerőpiaci-társadalmi tapasztalatai erősen megkoptak. Amíg korábban, a 1980-as évek végéig szinte mindvégig organikus útja volt a pályára lépést megelőző ismeretszerzésnek, amely elsősorban a munkahely és a lakóhely mainál sokkal szorosabb kapcsolatán nyugodott, addig a rendszerváltást követően a pályaeorientáció jellemzően az intézmények (általános iskolák) falai közé szorult. A helyi társadalom és a munka világa közötti kapcsolatok lényegében megszűntek. Ennek következtében az addig jól ismert és kiszámítható munkaerőpiaci viszonyok is egyik pillanatról a másikra átalakultak, és az emberek (azaz a szülők) elveszítették azon igazodási pontjaikat, amelyek alapján korábban tájékozódni tudtak a munka világában. Mindezt tetézi, hogy a jelek szerint az oktatási rendszer nem képes hatékonyan ellátni a pályaeorientáció terén reá háruló feladatokat, és nem alkalmas arra, hogy megalapozott pályaválasztási stratégiákat tárjon a diákok és szülők elé, megalapozandó a releváns szakmaválasztási döntéseket.

A diákok számára egy szakma kiválasztásakor elsősorban a magas jövedelem, az elhelyezkedési lehetőség, illetve a külföldi munkavállalás jelent kedvező kilátást. E dimenzió a válaszoló tanulók csaknem kétharmadát a közepesnél erősebben befolyásolta a választásban, csaknem egyötödükre pedig erősen hatott. Mindezt érdemes megvizsgálni a családi háttér tekintetében is. Az adatok arról árulkodnak, hogy a magasabb státus nagyobb mértékű jövőorientáltságot is takar, tehát e családok inkább mérlegelnek a szakma várható jövője, elhelyezkedési esélyei, a magasabb várható jövedelem mentén, míg az alacsonyabb státusú családok esetében ez kevésbé jellemző. Ugyan a megkérdezett tanulók mintegy fele állította azt, hogy a szakmaválasztáskor szakmai elhivatottság alapján igyekezett dönteni, de ebben az esetben is az előbbihez hasonló összefüggést találunk: a magasabb státusú háttérrel rendelkezők összetettebb képpel rendelkeznek lehetőségeikről, több szempont mentén mérlegelnek, mint az alacsonyabb státusú családok gyermekei.

Ennek ismeretében kijelenthető, hogy a tanulók egy része minden lehetséges szempont mentén mérlegelte szakma- és iskolaválasztását, míg mások a számukra vélhetőleg jegyeik alapján kijelölt pályára léptek, és emögött jól láthatóan megjelenik a családi háttér és a család társadalmi státusa.

Adataink arról is árulkodnak, hogy a szakma- és iskolaválasztást nem a racionalitás, az elhivatottság határozza meg legfőképpen, hanem vélhetőleg a család, a szülők hozzáállása, motivációja, példamutatása, tehát a családi háttér, értékrend, státus. Látható, hogy a szakiskolások érzik inkább „kényszerpályának”, nem igazi döntésnek a szakmaválasztást, mint a szakközépiskolások. A szakképzésbe kerülők nagyon nagy százaléka egy

„nehézségi erőt” követve kerül be az intézményekbe, nem pedig saját érdeklődését követve választ magának szakmát és iskolát. Ennek (is) eredménye az, hogy a szakiskolákba belépő diákokat a pedagógusok „motiválatlanoknak” tartják.

A diákok életcéljai (2)

Költői a kérdés, hogy vajon mennyire motiválatlanok a szakiskolák-szakközépiskolák diákjai. Milyen célokat fogalmaznak meg a szakmatanulással kapcsolatban? Valóban megállja a helyét a szakoktatók azon panasza, hogy „ezekkel a gyerekekkel nem lehet semmit se kezdeni”? Vannak-e olyan értékeik, amelyekre alapozva eredményesen lehet őket oktatni? Megvizsgáltuk tehát a diákok életcéljait.

„Azért tanulok, hogy legyen majd munkám” (4,3), „Arra készülök, hogy önállóan élhessek” (4,1), „Dolgozok azért, hogy magam dönthessek vásárlásaimról” (4,0): ezek a kijelentések mint életcél-megfogalmazások azt mutatják, hogy a szakmai oklevél megszerzése előtt álló tanulók az önálló egzisztencia megszerzését tartják a legfontosabbnak. Ezt mutatják a zárójelbe írt, 5-ös skálán adott pontértékek. Egységes választásról van szó: valamennyi szakmacsoport tanulóira ez az átlag jellemző (ideértve a technikusokat is). A szakiskolai diákok összetételéhez mindenképpen figyelemre méltó adalék, hogy „A rám bízott feladatokat szeretem jól elvégezni” állításra igen magas (4,2) átlagot adtak a tanulók.

Azonban vannak, akik az önálló egzisztencia megteremtésénél kicsit fontosabbnak tartják, hogy megfeleljenek szülei elvárásainak. Felismerhető az a tanulói csoport is, amely még nem beszél önálló életről, a tanulással való küzdelem köti le az erejét, no meg a szülői fenyegetettség kezelése, hiszen nap mint nap hallja, hogy azért kell küzdeni, hogy azok közé tartozhasson, akik jobban élnek („Fontos nekem, hogy szüleim elismerjenek” [4,0]; „Érzem, hogy mások jobban élnek” [3,2]).

E két csoport mellett a harmadik gyerektípus cselekedeteit a kellemes életvitel, a „haverok, buli, fanta” életeszménye rendezi: ők a „Szeretek bulizni” (3,6), „A haverjaimra hallgatok” (2,4), „Ha lehet, elmegyek otthonról” (3,5), „Kerülöm a tanulást” (2,7) állításokat értékelték a legmagasabbra.

Az önálló egzisztencia megteremtését a szakképző intézmények tanulóinak 61 százaléka, míg a szülők elvárásainak, más minták figyelembevételének fontosságát a vizsgált tanulók 22 százaléka tekinti elsődlegesnek. Mellettük azonban 18 százalékos a bulizást életcélként vagy legalábbis jelenleg belátható életüket meghatározó célként tekintő csoport nagysága. E három típus nem egyenlő arányban található az érettségig igénylő és nem igénylő szakmacsoportokban. A technikusok között magasabb értéket kapott mind az önálló egzisztencia megteremtését, mind a szülői és más elvárásoknak való megfelelést elsődlegesnek tartó célkitűzéseket követők csoportja, illetve a bulizást, a szülőktől való menekülést elsődleges célként tekintők aránya is kisebb körökben. A fentiekben bemutatott életcél-típusokba tartozásra nem ad magyarázatot a szülők iskolai végzettségéből és a tanulók lakóhelyéből gyűrt státuszváltozó. A tanulók – legalábbis e két tényező alapján kialakított – státusa nem magyarázza meg, hogy miért is választják az egyik, másik vagy éppen a harmadik életcél.

Ha összevetjük a diákok fentiekben bemutatott célrendszerét a tanárok, szakoktatók véleményével, akkor azt kell valószínűsíteniünk, hogy az oktatók igen kevéssé ismerik és értékelik a diákok többségének – egyértelműen pozitívnak tekinthető – törekvéseit. Az a megállásunk, hogy e törekvésekre többnyire nem reflektál az oktatás. Pedig mint láttuk, az önállóságra törekvés, illetve a jól végzett munka sokuknál jelenik meg értéktényezőként. Bizton állítható, hogy léteznek olyan pedagógiai módszerek (erre a későbbiekben visszatérünk), amelyek ennek figyelembevételével képesek eredményesen megszólítani a diákokat, ha mégoly „problémás” is. Mindezt az sem teszi indifferenssé, hogy a diákok közel ötöde szemmel láthatólag valóban motiválatlannak tűnik (bulizás, haverok preferenciája).

A szakmai kötődés kialakítása

Milyen kapcsolat alakult ki a diák és a szakma között? Mi köti a tanulókat szakmájukhoz, s tanulmányaik, gyakorlati munkájuk során megszerettek-e benne valamit? Az interjúk során számtalan választ kaptunk. Voltak, akik tényleg a szakmáról kezdtek el beszélni, s a gépeket, azok használatát említették, amit meg lehet kedvelni, esetleg jól, „szakoktatói dicséretre méltóan” is lehet csinálni. Mások a munkakörülményekről, egy-egy munkatevékenységgel kapcsolatos sikereikről számoltak be, vagy éppen arról, hogy az adott munkával megbecsülést lehet kivívni. A kérdőív megszerkesztéséhez az interjúkból összegyűjtött válaszok alapján attitűd-skálákat készítettük, s ezek értékelésére kértük a megkérdezett diákokat. A kérdés a következő volt: Mit és mennyire szerettél meg a most tanult szakmában? A kérdés megfogalmazásakor abból a feltételezésből indultunk ki, hogy amit megszeret a diák, az köti is a szakmához, és csökkenti annak elhagyásának valószínűségét.

Kérdőívünkben a szakmában végzett munka jellemzőinek értékelésére kértük a tanulókat. E munkajellemzők kiterjedtek az adott szakma technikai feltételeire, az alkalmazott gépekre, eszközökre, a munkavégzés fizikai körülményeire, a munkavégzéshez kapcsolódó társas és munkaszervezeti jellemzőkre. (Abból indultunk ki, hogy a gyakorlati munkát is végző diákok már szereztek tapasztalatokat szakmájuk vonzó és taszító jelenségiről, melyek gyengíthetik, illetve erősíthetik kötődésüket.) Az e tényezőkre adott átlagértékek az ötfokú skálán meglehetősen szűk intervallumban, 2,9 és 4,2 között mozognak. Tovább nehezíti az adatok értékelését, hogy az egyes szakmák tanulói között alig érzékelünk magyarázható különbségeket. Ezért faktoranalízist alkalmaztunk annak érdekében, hogy megtudjuk, a megkérdezettek által elvégzett értékelés-értékdadás mögött meghúzódik-e valamilyen rendezőelv. A faktorokat értékcsoportokként elnevezve jutottunk el a szakmával és annak gyakorlásával kapcsolatos értékek megragadásához.

Korábban láttuk, hogy a diákok a tanulás elsődleges céljának az önálló egzisztencia megteremtését tartják. Ez jellemző a tanulók – szakmacsoportonként eltérően – 60–70 százalékára. Most láthatjuk, hogy ezt a célt miként kötik össze a jövőbeli munkával, ahol a tanulók technikai-társadalmi közegbe helyezik magukat, s a pontszámokkal az egyes elemek súlyát, fontosságát is megjelölik. A sikerorientáltság, a szakmai kihívás, amely során az erő, a kitartás és a találékonyság vezet a munka eredményéhez, kapta a legmagasabb pontszámot. Pozitív kamaszos életszemlélet, „erőfitogtatás” jelenik itt meg. Fontos tulajdonságok, amelyekre nemcsak oktatást, hanem pedagógiai programot is lehet építeni, ha felismerik ezt a sok iskolában, sok oktató előtt rejtve maradó értéket. Ezt követi a státusz-biztonságra való törekvés az előbbihez hasonló mértékű „támogatottsága”, amely arra a bizodalomra épül, hogy a szakma gyakorlásával, valaminek a létrehozásával a munkaszervezetten belül és azon kívül társadalmi megbecsülés és tisztességes megélhetést biztosító jövedelem jár.

A következő három értékcsoporthoz, amelyeket a tanulók a munkában keresnek, így „a magának való önépítés”, „az öntörvényű munkavégzés” és „a számítógép-rajongás” köré szervezett sajátos magányosságnak az előzőknél csekélyebb a támogatottsága, de mint látni fogjuk, az ilyen fajta beállítódottság elterjedtsége nem jelentéktelen.

Annak függvényében, hogy a diákok mely értékcsoporthoz adták a legmagasabb pontszámot, kialakítottuk a szakmai kötődés típusait. Eszerint a diákok egyötöde a szakmát, a munkát önmaga építésére, kipróbálására „használja”. Egyhetedük a szakmát, a munkát a társadalmi státusteremtés eszközeként tekinti. Közel 15 százalékuk értékrendje szerint a szakma egyenlő a technika világával, annak aktív használatával. Másik közel 15 százalékuk számára a szakma azzal a szűkebb társadalommal egyenlő, amelyben azt gyakorolni lehet: a hangsúly ez esetben a munkavégzés emberi környezetén van. E négy csoportot, amely együttvéve a diákok kétharmadát jelenti, olyanoknak tekintjük, akik – érték-

rendjük alapján – jó úton vannak ahhoz, hogy megtalálják a helyüket a tevékenykedő-termelő társadalomban. Azonban a diákok egyharmada még nem jutott el ide. Jól ismerjük ezt a gyerektípust: „pöszmög” valamivel, hobbijának él, tán kissé öntörvényű, akár annak ellenére is, hogy képes értékes munkára.

Az egyes értékcsoportok mentén kialakult szakmához való kötődés alapján létrejött diákcsoport-típusok nem mutatnak szoros kapcsolatot a diákok szociális-társadalmi hátterével, így a szakmai kötődés alapvetően nem a tanulók hátterével függ össze.

Összefoglalásként elmondható, hogy a diákok elsődlegesen nem a szakképzés során tanított szakmai fogások alkalmazásában lelik örömeiket, hanem a munka tárgyi és társadalmi eredményeiben: egyrészt a munka „kézzel fogható” eredményét, másrészt a munkáért járó megbecsülést és a munka révén megszerezhető „megélhető” tartják a legfontosabbnak. A szakmai kötődés erősítését (is) megcélzó szakoktatásnak arra kell törekednie, hogy a szakmatanulás sokszínű motívumainak mindegyikét érvényesnek tartsa, olyanak, amelyet egyszerre szükséges erősíteni, illetve arra is törekedni, hogy a diákok más motívumok irányába is nyitottabbakká váljanak. Ezzel a pályaelhagyás valószínűsége csökkenthető.

Megállapítható tehát, hogy a diákok fejében egyértelmű kép él munkaerőpiaci igényeikről (stabil, legális munkaviszony, kiszámítható bér, megbecsültség, jó társaság, jó főnök); ezzel szemben a szakképzés során megszerzett ismereteik – melyek elsősorban a szakmai gyakorlat tapasztalataira támaszkodnak – alapján nem képesek differenciált képet alkotni a munkaerőpiacról, azokról a viszonyokról, melyek rájuk várnak.

A képzés során alkalmazott módszerek és az oktatás sikertényezői (3)

Kutatásunk egyik kiindulópontja az volt, hogy a szakma iránti kötődés és a pályaelhagyás között erős kapcsolat fedezhető fel, azaz ha a képzés során pozitív kötődés alakul ki a diákokban szakmájuk iránt, akkor sokkal feltételezhető, hogy igyekeznek is abban elhelyezkedni. Emiatt válik fontos kérdéssé, hogy a szakma megszerettetése milyen eszközökkel lehetséges az iskola részéről. Ezért a megkeresett iskolákban megvizsgáltuk az alkalmazott pedagógiai módszereket. A vizsgálat „számára” 15 pedagógiai-képzési módszert definiáltunk. A módszerek egyik csoportja tisztán pedagógiai jellegű, azaz közvetlenül a tanulók személyiségének fejlesztésére irányul. Ilyenek a dicséret és a személyes, illetve

szakmai példamutatás, valamint a következetesség. A módszerek másik csoportja általában a pedagógusi-képzői munkához kapcsolódik. Ezek a meggyőző magyarázat, a gyakorlati példákra épülő magyarázat, valamint az életszerű példákra épülő magyarázat.

A harmadik csoportba tartozó módszerek a gyakorlati képzés során végzett feladatok köré csoportosulnak. Arra építenek, hogy a tanuló megérti-megtapasztalja-e magát a munkát, annak értelmét, illetve a munkán keresztül felismeri-e saját értékeit. A szakoktatók sokéves tapasztalatai jelennek meg ebben: felismerték, hogy a munkamozdulatok begyakorlása, részfeladatok elvégzése nem elegendő a tanulók motiválására. Ezért úgy gondolják, hogy az értelmes, változatos és felelősséggel járó feladatok elvégzésével különösebb magyarázat nélkül is megértik a tanulók, hogy az, amit csinálnak, fontos: ez hozza létre a motivációt, a munkához való pozitív hozzáállást.

A kérdőívben arra kértük a szakoktatókat, hogy néhány kompetencia-csoporthoz (például: tanuláshoz való viszony; önbizalom; a munkához való hozzáállás fejlesztése) rendeljenek hozzá olyan módszereket, amelyekkel azok – szerintük – eredményesen fejleszthetők.

Az adatok elemzése, az interjúk feldolgozása során azt tapasztaltuk, hogy a szakoktatók a tanuláshoz való viszony és az önbizalom fejlesztése kompetenciák esetében egyaránt jelentős szerepet tulajdonítanak a közvetlenül a tanuló személyiségére ható „beavatkozásnak” a dicséret formájában, s ezzel együtt fontos eszköznek tekintik az „éles”, felelősséggel járó feladatok kiadását, elvégzetetését. Amíg azonban a tanuláshoz való pozitív viszony kialakításánál olyan további, viszonylag közvetlen „eszközök” hatásában bíznak, mint a szakmai és személyes példamutatás, addig az önbizalom fejlesztésénél a dicséret mellett arra építenek, hogy a tanulók a feladat értelmét, célját ismerve, saját – a szakoktató által elismert – munkájuk eredménye alapján építik fel önmagukba vetett bizalmukat. A hangsúly a munkához való hozzáállás fejlesztése esetén is a dicséretre és a felelős (termelő) munkafeladatokon, illetve ezen keresztül a munkához való viszony pozitív alakulásán van. Fontos kiemelni a tanítás ezen, a kisipari tanoncoktatás hagyományaira visszamutatató módszerének új formában való továbbélését. Ilyenkor a szakoktató a „mester” szerepét is betölti, és a feladat értelmét, a minőségre való törekvést nem kell különösebben magyarázni: a tanuló valódi termelő-szolgáltató „pozícióba” kerül. A szakoktatók a tanítás-tanulás ezen formáját tekintik a leghatékonyabbnak. Ekkor ugyanis a szakmai újdonságok olyan megismertetésére van mód, amikor „látni is”, „fogni is”, „csinálni” és kellő magyarázat alapján „megérteni” is lehet a technikai újdonságokat. A tanulókat ez jobban vonzza, mint a hagyományos, frontális oktatás, ilyenformán ez a módszer a szakma iránti elköteleződés fontos „eszköze”. (Hamarosan árnyaltabbá tesszük a képet, és bemutatjuk, hogy nem mindegyik szakoktató és nem minden esetben tulajdonít ekkora szerepet a gyakorlati oktatásnak.)

A szakoktatóktól megkérdeztük azt is, hogy szerintük mi járul hozzá leginkább a szakma sikeres tanításához. A tanítás 15 sikertényezőjét értékeltettük a szakoktatókkal (például: tanulók nyitottsága; tanulók érdeklődése; iskola felszereltsége; szakoktatók felkészültsége). A lehető legmagasabb értékeket kapták a saját felkészültségükkel kapcsolatos állításaik. Fontos megjegyezni, hogy ezek között éppúgy találni a szakoktató pedagógiai érzékével kapcsolatos, mint a szakmai tudásra vonatkozó állításokat. A válaszok szerint ugyanis a szakma eredményes tanítását mindenekelőtt a tanárok elméleti felkészültsége (ötfokú skálán 4,3), a szakoktatói példamutatás (4,2), a szakoktatók motiváltsága (4,0) határozza meg. Ezzel szemben az iskola tárgyi felszereltsége kevésbé hangsúlyos tényező a sikeres oktatást illetően (3,5–3,6) a szakoktatók szerint, és legkevésbé a tanulók nyitottsága és felkészültsége a meghatározó.

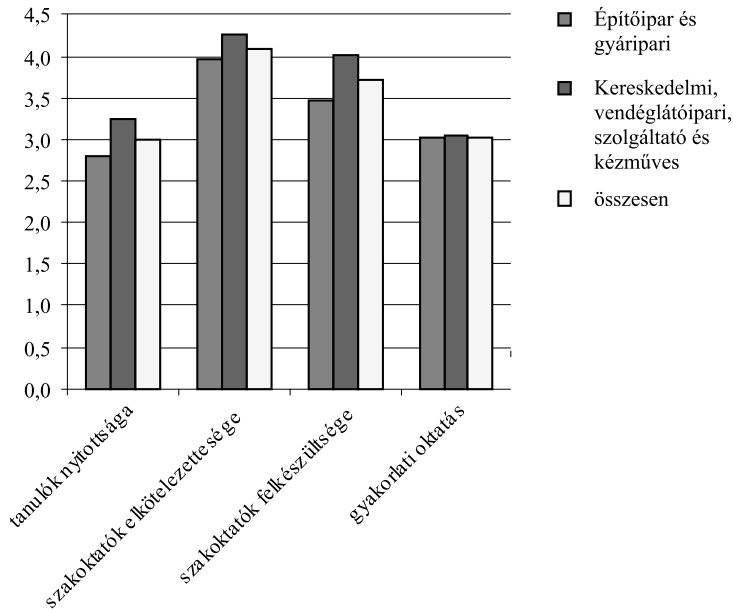
Az árnyaltabb kép kedvéért e sikertényezőket faktoranalízis segítségével csoportosítottuk, ennek alapján a tanítási siker négy tényezőcsoportját állapíthatjuk meg. Eserint szinte minden a szakoktatók elkötelezettségén és szakmai felkészültségén múlik. Korábban láttuk, hogy jelentős szerepet tulajdonítanak a személyes jelenlétnek, példamutatásnak, dicséretnek, de ugyanakkor magának a munkafeladatnak, illetve a munkafeladat (projekt) köré szervezett tanításnak-tanulásnak is. A diákok szerepét valószínűleg azért értékeli alacsonyabbnak, mert nehezen birkóznak meg velük. De miért értékeli le a gyakorlat szerepét (*l. ábra*), hogyha a fentiekben láttuk, hogy tevékenységük lényegének tartják azt? Talán azért, mert a gyakorlatok szervezettsége, feltételei, eszközei, a feladatok megteremtése mind-mind napi leleményükön múlik?

A szakoktatók által alkalmazott, véleményeik szerint sikeres pedagógiai módszerek vizsgálatának megdöbbentő, ellentmondásos tapasztalata a pedagógiai szemlélet paternalizmusa: a diákokat passzívnak, motiválatlannak, fegyelmezetlennek „képzeli el”, s ezzel szembeállítja saját elkötelezettségüket és szakmai tudásukat.

Kutatásunk során ezzel szemben arra a meggyőződésre jutottunk, hogy e diákok küzdenek azért, hogy megformálják céljaikat, tanult szakmájukban megtalálják céljaik megvalósításának eszközét. Ugyanakkor nemcsak mi, hanem a szakoktatók is látják, hogy a diákok passzivitása és motiválatlansága különösen akkor jelentkezik, amikor a szakmai

oktatás (most figyelmen kívül hagyva a 9–10. osztály megpróbáltatásait) felaprózott munkamozdulatokra korlátozódik ahelyett, hogy valamilyen kész terméket, azaz értéket hozna létre. Ehhez persze sokszor hiányoznak a technikai és pénzügyi feltételek.

1. ábra. A tanítás sikertényezői a szakoktatók szerint

A diákok válasza is megerősítik az eddig írottakat. Nagy részük elsősorban a gyakorlati képzést tartja sikeresnek, és sokan egyenesen elvesztegetett időnek tartják az elméleti képzést. Nagyra értékelik, ha olyan munkát végezhetnek, amelynek eredményét „megfoghathatják”, és másoknak is megmutathatják (például szüleiknek), és azokat a pedagógiai módszereket értékelik eredményesnek, amelyek erre lehetőséget adnak. A szakoktató személyiségével kapcsolatban alapvetőnek tartják, hogy ismerje a szakmáját, de nem elégszenek meg azzal, ha csak elmagyarázza nekik az egyes munkafolyamatokat, hanem elvárják tőle, hogy meg is tudja azokat csinálni.

Összességében elmondható, hogy a szakoktatók igen nagy jelentőséget tulajdonítanak önműn szerepüknek a szakmatanítás során. Mindezt némileg alátámasztják a diákok elvárásai (felkészültség) is, de a szakoktatók azon véleményének megalapozottsága, miszerint elsősorban az ő felkészültségük a sikeres oktatás legfőbb letéteményese, nem állapítható meg egyértelműen. Az a kép mindenestre kirajzolódik, hogy a szakoktatók felismerik a gyakorlati oktatás jelentőségét: azt, hogy a diákok elhivatottságának, munkakedvének befolyásolására a gyakorlatias jellegű foglalkozások, az értékeremtő munka a legalkalmasabb eszköz. Tapasztalataink szerint ezen keresztül „megfoghathatók” a diákok, hiszen sikerélmények érik őket, amely a szakma megszeretésének egyik kulcsmozzanata.

A diákok munkaerőpiaci ismeretei

Kutatásunk egyik alapkérdése volt, hogy a tanulók mennyire ismerik vállalati-gazdasági környezetüket, egyszerűen a munkaerőpiacot, ahol végzettségük megszerzését követően nagy valószínűséggel megpróbálnak majd elhelyezkedni. Arra voltunk kíváncsiak, ezek az ismeretek mennyiben határozzák meg a tanult szakmájukon belüli, avagy azon

kívüli elhelyezkedési szándékaikat. E szándékokból, hipotézisünk szerint, ha megállapítani nem is, de valószínűsíteni már lehet pályaelhagyási szándékaikat. A pályaelhagyás szempontjából tehát kulcskérdés, hogy az elhelyezkedés előtt álló fiatal szakemberek iskolaéveik alatt milyen képet alakítottak ki magukban munkaerőpiaci környezetükről, és hogy annak viszonyrendszerében hol helyezik el magukat.

Megvizsgáltuk, hogy a tanulók milyen munkatapasztalatokat szereztek eddig szakmájukban, mindenekelőtt a gyakorlőhelyeken. A diákok e munkaerőpiaci tapasztalatok tükrében már képesek felülvizsgálni elvárásaikat, céljaikat, azaz reális kép alakul ki bennük arról, hogy a megtapasztalt környezetben lehetséges-e céljaikat, elvárásaikat megvalósítani. Amennyiben e kérdésre nemleges választ adnak, akkor nagy valószínűséggel a pálya elhagyása mellett döntenek. Okkal feltételezhető ugyanis, hogy a diákok, pályakezdők személyes és szakmai céljaik realizálását ott kívánják megkezdeni, ahol erre a legnagyobb esélyt remélik. Láttuk, hogy a diákokat az anyagi szempontokon túl az önállóság, a szakmai kiteljesedés vágya is hajtja, és első, szakmájukkal kapcsolatos tapasztalataikat elsődlegesen olyan szempontból értékelik, hogy az általuk megismert környezet mennyiben teszi lehetővé, hogy céljaikat megvalósítsák. Adatfelvételünkben megvizsgáltuk, hogy a diákok milyen körülmények között töltik/töltötték szakmai gyakorlatukat, és ez lehetővé tette a diákok benyomásainak vizsgálatát.

A diákokkal készített interjúk alapján ismertük meg azokat a szempontokat, amelyek teljesülését első, illetve további munkahelyeiktől elvárják. Ennek alapján fogalmaztuk meg a kérdőív kérdéseit (1. táblázat).

1. táblázat. A kérdőív kérdései

<i>Megítélésed szerint, ha munkába lépsz, mennyire bízatsz az alábbiakban?</i>
1. Tartós munkahelyre találsz
2. Bejelentett/szerződéssel foglalkoztatnak
3. Méltányos bért kapsz
4. Bízatsz abban, hogy megkapod a béredet
5. Nem kell többet dolgozni a napi 8 óránál
6. Kímélik egészségedet
7. A szakmádnak megfelelő tevékenységet folytathatsz
8. Lesz munka folyamatosan
9. Megbecsülnek munkádért
10. Teljesítményedért elismerve emelik béredet
11. Ha jól dolgozol, felelősségteljesebb munkát kapsz
12. Ha bizonyítasz, önállóan végezheted munkádat

Faktoranalízissel megvizsgáltuk, a válaszok mögött vannak-e „rejtett” szempontok, rendezőelvek. Kialakulnak-e válaszcsoportok, amelyek összefüggésbe hozhatók például a diákok szakmai kötődés-típusaival? A feltételezés az volt, hogy a diákok különféle képet alkothatnak a munkaerőpiaci viszonyokról attitűdjeik és a rendelkezésükre álló (korlátozott mértékű) saját ismeretek alapján. Azonban a faktoranalízis nem hozott létre önálló, együtt járó válaszcsoportokat. Ennek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy ugyan a diákok egyes csoportjai más mértékeket (pontszámokat) adtak az egyes kérdésekre, vagyis más mértékben „bízna” abban, hogy számukra kedvezők lesznek a munkaerőpiaci viszonyok, de rejtett értékelő szempontjaik nincsenek. Így csak annyit állapíthatunk meg, hogy a diákok számára legfontosabb tényezők a munkaerőpiacon a következők: a szerződés biztonsága; a bérezés biztonsága; megfelelő munkakörülmények; megbecsültség; előmenetel.

A diákok ötfokú skálán adott válaszaik munkaerőpiaci kilátásaikat illetően arról árulkodnak, hogy a tanulóknak nincsenek differenciált munkaerőpiaci ismereteik. A válaszokra kapott átlagok jellemzően 3,0 körül alakultak, ami azt jelenti, hogy a diákok legtöbb esetben a „közepes”, „sem-sem”, „is-is” válaszlehetőségekkel éltek. Ez arról árulkodik, hogy fejükben nem él tiszta kép a munkaerőpiaci lehetőségekről. Különösen figyelemreméltó, hogy a teljesen más foglalkoztatási háttérrel rendelkező gépipari és építőipari szakmák tanulói is egyként adnak ilyen „semleges” válaszokat.

A diákok válaszaikat egybevetettük a szakoktatók által ugyanezre a kérdésre adott válaszokkal. Elegendő ránézni az alábbi, a szakoktatók véleményének értékelését közlő táblázatra. Amíg a diákok válaszaik az 5 fokú skálán 3,0 és 3,8 között mozognak, addig a szakoktatók sokkal borúlátóbbak a diákokra váró munkaerőpiaci viszonyok megítélésénél, ugyanis válaszaik az 1,9 és 3,1 közötti intervallumban helyezkednek el.

2. táblázat. A szakoktatók véleménye a kérdőív kérdéseivel kapcsolatban

<i>Memyre bízhatnak a diákok abban, hogy...</i>	
1. Tartós munkahelyre talál	1,9
2. Bejelentett munkahelye lesz	2,4
3. Méltányos bért kap	3,5
4. Megkapják bérüket	3,1
5. Nem kell többet dolgozni a napi 8 óránál	2,4
6. Kímélik egészségét	2,3
7. A szakmájának megfelelő tevékenységet folytathat	2,9
8. Lesz munkája folyamatosan	2,5
9. Megbecsülést kap a jó munkáért	2,6
10. Teljesítményét elismerve emelik bérét	2,5
11. Ha jól dolgozik, felelősségteljes munkát kap	3,1
12. Ha bizonyít, önállóan végezheti munkáját	3,1

Az adatok alapján megállapítható, hogy a diákok nemcsak derűlátóbbak, mint tanáraik, hanem differenciálatlanabban is látják a várható viszonyokat. A válaszok egysíkúságából csupán a munkakörülmények emelkednek ki, hiszen 4–6 tized ponttal alacsonyabban ítélik azokat a többi szemponthoz viszonyítva. Az interjúk alapján általánosságban azt mondhatjuk, hogy a diákok szüleiktől, már dolgozó barátaiktól, saját munkahelyi gyakorlati tapasztalataik alapján vagy éppen szakoktatóiktól tudják, hogy a rájuk váró helyzet nem rózsás, de nem látják át a részleteket, ellentétben a szakoktatókkal, akik, mint az adatokból láthatjuk, a diákok várható munkaerőpiaci helyzetét negatívan látják, és ezen belül a legális, szerződéses és tartós munka területén látják a legsúlyosabbnak a helyzetet.

A munkaerőpiaci viszonyok értékelése számításaink szerint nem magyarázható a szülők iskolai végzettsége és a megkérdezett lakóhelye alapján kialakított státushoz való tartozással, annak nincsen szerepe a vélemények alakulásában. Ellenben, miután az iskolákat területi-munkaerőpiaci pozícióik alapján három csoportba soroltuk – kedvezőtlen (Miskolc), átmeneti (Kecskemét) és kedvező (Budapest, Székesfehérvár) térségi pozíciócsoportok –, az adott város lokális munkaerőpiaci pozíciójának figyelembevételével megállapítottuk, hogy a diákok értékelésének iránya és a térség objektív munkaerőpiaci pozíciója között van összefüggés. Ez egyértelműen látszik a kedvezőtlen és átmeneti munkaerőpiaci pozíciók összevetésénél: az objektíve kedvezőtlen munkaerőpiaci pozícióban lévő térségek diákjai környezetük munkaviszonyait is kedvezőtlenebbeknek látják. Nem ilyen egyértelmű az összefüggés a kedvezőtlen és a kedvező térségek összehason-

lításánál, egyrészt mert az eltérések csekélyebbek vagy nincsenek, másrészt mert egy-egy esetben az irányok is eltérők.

Föltehető a kérdés, hogy vajon van-e kapcsolat a diákok szakmai gyakorlata során gyűjtött tapasztalatai és a munkaviszonyok értékelése között. Vizsgálatunk alapján nem állítható, hogy a munkaerőpiacon szerzett tényleges tapasztalatok alapján kialakított véleménykülönbségek jelennek meg a diákok munkaviszonyokra vonatkozó ítéleteiben. Ebből az a következtetést vonható le, hogy a tanulók nem saját tapasztalataikra építették válaszaikat. Ha van egyáltalán valamilyen magyarázat a különbségekre, akkor annak alapja vagy az iskola, a szakoktatók által átadott tapasztalat, vélemény vagy a szülőké, illetve a kortárs csoportoké. Azt már láttuk, hogy a szakoktatók és a tanulók értékelése között jelentős az eltérés: a tanulók pozitívabb véleményt alkottak. Sajnos a két külön kérdőíves felvétel nem teszi lehetővé, hogy egy-egy szakoktatóhoz hozzákapcsoljuk tanulóikat, s így vizsgáljuk meg hatásukat. Ezért a szakoktatói vélemények közvetlen hatásait nem tudjuk nyomon követni.

Megállapítható tehát, hogy a diákok fejében egyértelmű kép él munkaerőpiaci igényeikről (stabil, legális munkaviszony, kiszámítható bér, megbecsültség, jó társaság, jó főnök); ezzel szemben a szakképzés során megszerzett ismereteik – melyek elsősorban a szakmai gyakorlat tapasztalataira támaszkodnak – alapján nem képesek differenciált képet alkotni a munkaerőpiacról, azokról a viszonyokról, melyek rájuk várnak. Mindebből több dolog következik. Egyfelől megállapítható, hogy a szakképzés jelenleg nem képes hatékony munkaerőpiaci szocializációt biztosítani a diákoknak. Másfelől pedig, mivel a tanulók nincsenek pontosan tisztában szakmájuk vállalati-gazdasági környezetével, ezért céljaik megvalósulását sem látják pontosan ebben a térben. Ez könnyen eredményezheti, hogy amennyiben egy másik szakmában akadnak olyan lehetőségre, amely ugyan szintén kevés információ alapján, de vonzóan tűnik, akkor nagyobb valószínűséggel hoznak meg egy felületes döntést – azaz azelőtt hagyják el tanult szakmájukat, mielőtt igazán megismerték volna azt.

A szakmaelhagyás mérlegelése és mögöttes motívumai

Miután megvizsgáltuk a diákok célrendszerét, a szakmához való kötődésüket, valamint azt, hogy milyennek látják a munkaerőpiacon rájuk váró munkaviszonyokat; a tanulóknak feltettük a címben megfogalmazott kérdést: vajon gondoltak-e arra, hogy ne a szakmájukban helyezkedjenek el, azaz gondoltak-e a pályaelhagyásra? A diákok igen nagy része – lényegében valamivel több mint felük – kacérkodik azzal a gondolattal, hogy elhagyja tanult szakmáját; legnagyobb arányban a technikusok nyilatkoztak így.

Figyelemreméltó, hogy a diákok túlnyomó többsége nem azért latolgatja a pályaelhagyást, mert tanulmányai 3–4. évében rájött volna arra, hogy rosszul választott szakmát, sokkal inkább arról van szó, hogy mai tudásával, értékrendjével szakmacsoportján belül mást választana – olyat, ami személyes érdeklődésének, vonzalmának jobban megfelel.

Néhány bekezdéssel feljebb azt állapítottuk meg, hogy a diákok munkaerőpiaci ismeretei felületesek, mi több, e képük nem saját tapasztalataikon alapul, inkább a környezettükből elcsípett információk, közvetett tapasztalatok alakítják. Most azt kérdezzük: vajon e bizonytalan (akár pozitívabb, akár negatívabb) kép közrejátszik-e pályaelhagyási szándékaik alakulásában? Logikus lenne, hogy azok, akik negatívabban látják a munkaerőpiaci viszonyokat, inkább gondolnak a pályaelhagyásra. A kérdés megválaszolására egy egyszerű metódust alkalmaztunk: a pályaelhagyást tervezők csoportjának munkaerőpiaci viszonyokra vonatkozó osztályzataiból kivontuk a pályaelhagyást nem tervezők osztályzatait. Így láthatjuk a két csoport osztályzatai közötti különbséget. Ha ez az érték negatív, akkor elmondható, hogy azok, akik tervezik a pályaelhagyást, negatívabban ítélik meg a rájuk váró munkaerőpiaci viszonyokat.

Az így kapott értékek azt mutatják meg, hogy a lehetséges pályaelhagyás milyen mértékben magyarázható a tanulók munkaerőpiaci ismereteivel és tapasztalataival. A kérdés az, hogy vajon a környezetükben lévő munkaerőpiac negatív üzenetei növelik-e annak esélyét, hogy azok a tanulók, akik ma még csak gondolkoznak arról, hogy inkább nem a szakmájukban helyezkedjenek el, így is fognak-e tenni. Vizsgálatunk azt mutatja, hogy a munkaerőpiac diákpercepciója és a pályaelhagyás, illetve ennek latolgtatása között szoros összefüggés van.

A potenciális pályaelhagyást, azaz a pályaelhagyás valószínűségét legerősebben a munkaerőpiacon eluralkodott bizonytalan bérezési viszonyok határozzák meg. A diákok a legkevésbé abban hisznek, hogy munkájukért meg fogják kapni az őket megillető, kialakított bért, illetve hogy az méltányos is lesz, azaz arányban lesz munkájukkal, összhangban lesz a megélhetési viszonyokkal. Szomorú érdekesség, hogy a munkaszerződés körüli bizonytalanság kisebb mértékben hat a pályaelhagyás gondolatára a bérezés bizonytalanságánál. Vagyis a bért, a munkaadó bérfizetési kötelezettségét a diákok nem a munkaszerződésből eredeztetik. Ez azt jelenti, hogy nagyon sokan közülük elfogadják, természetesnek tartják a fekete vagy szürke foglalkoztatást – kivált az építőipari tanulók.

Általában már az általános iskolát követő továbbtanulás irányainak megválasztásában kiemelkedő szerepet tölt be a munkakörülmények megítélése. A munkakörülményektől való félelem, ezen belül elsősorban a piszkos, olajos, malteros kéz, ruházat, illetve az ilyen környezet, valamint a fizikai értelemben vett nehéz munka alapvetően taszító szerepet tölt be a pályaválasztásnál. Ha nem célozhatják meg az érettségit, akkor szívesebben választanak „tiszta” munkával járó szakmákat. Elsődlegesen ilyenek tekintik a kereskedelmi szakmákat, ahol akár csinos utcai ruhában is lehet dolgozni. Azok azonban, akik mégis az általunk vizsgált szakmákat tanulják, azt közelebbről is megismerve tudják: ma már nem olyan piszkosak e munkák, mint az a köztudatban él. Ha valamilyen mértékben mégis, akkor e ténnyel iskolai-munkaerőpiaci gyakorlatok során megbarátkoznak.

Korábban láttuk, hogy a diákok megfogalmazott életcéljai és a szakmához kötődés motívumai között kiemelkedő szerepet tölt be munkaszervezetben belüli és azon kívüli megbecsültség megszerzése. Kérdés, hogy a pályaelhagyás latolgtatásában milyen szerepet tölt be az a félelem, hogy a szakmai munkavégzés révén sem lehet elérni a kívánt megbecsültséget. Számításaink azt mutatják, hogy mindhárom vizsgált szakma diákjaira erősen hat ez a negatív jövőkép, vagyis a megbecsültség hiányától való félelem. Kiugróan magas ez az épületgépészeknél, akik sem a szerződés, sem a bérezés bizonytalanságát, sem a munkakörülményeket nem értékelik olyan riasztónak, mint az olyan munkaszervezeti viszonyokat, amelyekben csak korlátozott lehetőséget látnak önbecsülésük és az ehhez szorosan kapcsolódó „külső” megbecsültség felépítésére.

Vizsgáltuk azt a kérdést, hogy a pályaelhagyást latolgtatók milyen alternatív célokat tűznek maguk elé, illetve mivel magyarázzák szándékait. Megállapíthattuk, hogy két uralkodó motívumcsoport van. Az egyik pozitív abban az értelemben, hogy az élet- és pályalehetőségek kitérülését eredményezheti, mint például a továbbtanulás és a vállalkozóvá válás; a másik negatív, azaz kényszerek szülik, olyanok, mint a vágyottnál alacsonyabb bér, illetve elérhető megbecsültség, a rossz munkaviszonyok vagy éppen a munkaerő-kereslet vélt vagy valós hiánya. Kutatásunk szerint nagyjából ez utóbbi válasz-csoporthoz kapcsolódik a külföldi munkavállalás terve mint megoldás. Fontos megjegyezni, hogy a válaszok között elenyésző szerepet kap a szakmaszeretlet hiánya. Vagyis nem a téves szakmaválasztás, hanem a széles értelemben vett munkaerőpiaci kínálat gyengeségei, ellentmondásai lökik a diákokat a pályaelhagyás irányába.

Következtetések és javaslatok (4)

Vizsgálódásunk eredményeképpen a következőket állítjuk:

A pályaelhagyás gondolatával a szakiskolai tanulók 50–60 százaléka foglalkozik.

Minél erősebb a diákok kötődése szakmájukhoz, annál kevésbé valószínű, hogy gondolkodnak a pályaelhagyáson.

A tanulók számára a „magas kereset” és a „gyors elhelyezkedés” mellett hasonlóan fontos, hogy munkájuk révén mind társadalmi környezetükben, mind a munkaszervezetben megbecsültséget vívjanak ki.

A pályaelhagyás latolgatása és a munkaerőpiaci viszonyok megítélése között szoros az összefüggés: a munkaerőpiacon tapasztalható olyan anomáliák, mint a fekete foglalkoztatás, a bérfizetés bizonytalansága és a munkaszervezetek „humánus” működésének hiányai, erősen taszítják a tanulókat a szakmájukban való elhelyezkedést illetően.

A zavaros munkaviszonyokra utaló ismeretek, hírek manapság erősebbek, mint az ugyanazon munkaerőpiaci környezet foglalkoztatóitól érkező pozitív, vonzó munkaviszonyokról szóló üzenetek. Nem tapasztalható – még ha munkaerőhiány is van egy-egy szakmában –, hogy a vállalkozók törekednének vonzó üzenetek kibocsátására, és hogy részt kívánnának vállalni a munkaerő-nevelés feladatából, ezzel is kifejezve, hogy fontos számukra a pályakezdő munkavállaló.

A pályára lépő diákok kétharmada a pályára lépés pillanatában nem tudja, hogy hol is helyezkedhetne el, alig támaszkodhat az iskolán keresztül megszerezett kapcsolatokra.

A pályára lépő diákok túlnyomó többsége nem rendelkezik a munkakeresés, saját maga „eladásának” technikáival.

A pályaelhagyás és a diákok tájékozatlansága, valamint a pályaelhagyás, illetve a „csodavárás” (irreális elhelyezkedési lehetőségek) szoros összefüggést mutatnak.

Hiányzik az iskola, a foglalkoztatók, a szülők együttműködése mellett megvalósított munkaerőpiaci szocializáció.

A pályára lépők felkészületlenségét csak erősíti, a pályaelhagyás valószínűségét növeli az a körülmény, hogy a pályára lépők túlnyomó többsége mögött hátrányos helyzetű, sem tanulási, sem életcélképzési, sem elhelyezkedési támogatást nyújtani nem képes családok állnak.

A pályára lépők tájékozatlanságát, bizonytalanságát növeli az iskolai környezet, maga az iskolarendszer, valamint a társadalmi környezet negatív értékítélete azokról a rétegekről, amelyek „abba a helyzetbe kerülnek”, hogy gyermekeiket kékgalléros munkára készítsék fel.

A diákoknak erősen elnagyolt, differenciálatlan képe van a munkaerőpiaci viszonyokról. Az általuk kialakult kép csak igen gyengén épül objektív tapasztalatokra.

A diákok munkaerőpiaci viszonyok tekintetében kialakult értékpreferenciái tükrözik a hazai munkaerőpiaci viszonyok súlyos torzulásait, bár a diákok sokkal pozitívabbnak látják, gondolják környezetük munkaerőpiaci viszonyait, mint a náluk tapasztaltabb szakoktatók.

A pedagógiában is megjelenik tehát a narrativitás. A nemzetközi szakirodalomban szinte divattémává lett. Több folyóirat szentelt különszámot a narratíva kérdésének, s rengeteg publikáció jelenik meg a témában. A narratív fordulat ígéretes perspektíva egy olyan tudományban, amely alapvetően a valamivé válásról, az ember alakulásának történetéről szól, ráadásul egy interakciós keretben (nevelő személy, intézmény, (kon)textus – nevelt).

A pályaelhagyás komplex válságtünet, amely az iskolarendszerű szakképzés egészét érinti. E válságtünetek enyhítésére, illetve megelőzésére megítélásunk szerint az alábbiakra van szükség:

1. A szakképző iskoláknak tudomásul kell venniük, hogy náluk csapódnak le a szegregált oktatási rendszer negatívumai, azaz hozzájuk az adott évfolyamok legtöbb problémával küzdő diákjai kerülnek. Ezt meg kell próbálniuk kezelni, ellenkező esetben még nehezebb helyzetbe kerülnek. Ha nem kezdik meghonosítani e hátrányos helyzetű diákokkal történő együttműködés jelenleginél hatékonyabb módszereit, akkor aligha várható, hogy sikeresek legyenek a szakmai elkötelezettség, az önálló, megbecsülésnek örvendő, pozitív önértékelésű fiatal szakemberek kibocsátásában, és ezáltal a munkaerőpiac szakember-igényeinek kielégítésében. A további szakiskolai fejlesztéseknek tehát ebbe az irányba is hatniuk kell. Ehhez a szakképző iskoláknak különféle háttérszolgáltatásokat is nyújtaniuk kell. A szakiskolákra hárul(na) tehát az a feladat, hogy a tanulásra, illetve munkavégzésre alkalmassá tegyék a hátrányos helyzetű gyerekeket.

Mit is értünk „alkalmassá tevés” alatt? Azt, hogy a szakképző iskolák tudomásul veszik, hogy diákjaik nagy része olyan környezetből érkezik, amely nem teszi lehetővé a hagyományos tanítási utak követését (otthoni tanulás, szülők együttműködése stb.); pedagógiai tevékenységüket ennek megfelelően szervezik meg, oktatási módszereik igazodnak e diákok képességeihez, hátteréhez.

E felkészítésnek két fő irányra kell koncentrálnia.

Mentális felkészítés: Iskolai szociális munkások alkalmazása, akik a diákok családi körülményeit térképezik föl, és tájékoztatják a pedagógusokat, szakokatatókat, illetve adott esetben az iskola vezetését a diákok otthoni problémáiról annak érdekében, hogy kialakíthatók legyenek az egyéni tanulási utak. E diákok képességeit és otthoni körülményeit figyelembe vevő megközelítés, amely az egyéni előrehaladás segítségét jelenti, egyben nagy lépés a felzárkóztatás, a lemorzsolódás csökkentése felé, valamint a tanulási nehézségekkel és magatartási problémákkal küzdő diákok integrálására.

Ugyanezt segítheti elő a fejlesztő pedagógusok, gyógypedagógusok, akik magát a tanulási folyamatot támogathatják.

Szakmai felkészítés: A szakképzésbe kerülő diákok érdeklődését nagyon nehéz felkelteni a 9–10., illetve 9–12. évfolyamok alatti elméleti oktatással. Ezért az iskoláknak az elméleti oktatásba a lehető legtöbb gyakorlati elemet kell bevezetniük. Erre kiváló lehetőséget nyújt a modulrendszerű oktatás, amennyiben az egyes elméleti moduloknál a gyakorlati megközelítés is nagy hangsúlyt kaphat.

A gyakorlati képzés során módot kell találni arra, hogy a diákok tényleges termelő munkát, értékteremtő tevékenységet végezzenek. A produktív munka kialakítja bennük a felelősségérzetet, és a diákok számára lehetőség nyílik arra, hogy sikerélményeket szerezzenek. A kézzelfogható manipulatív tevékenység a legalkalmasabb eszköz arra, hogy a diákok megszeressék szakmájukat.

2. Elengedhetetlennek tartjuk, hogy a szakképző intézmények a szakmatanítás mellett tudatosan vezetett munkaerőpiaci szocializációt is folytassanak. Ez akkor lenne a leghatékonyabb, ha az iskolák a vállalatokkal karöltve szerveznék. (5) Ennek keretében valószínűleg meg, hogy a diákok objektív, reális információkat kapjanak a rájuk váró munkaerőpiaci viszonyokról, így lehetőségük lenne saját elvárásaik és a valóság között hidat építeni. Ezzel a foglalkoztatók is szembesülnének egy számukra is fontos feladattal: rákényszerülnének, hogy megfogalmazzák azokat a viszonyokat, amelyek között ők, illetve munkavállalóik tevékenykednek. Szembesülhetnének azzal, hogy az általuk működtetett viszonyok vonzóak vagy taszítóak-e. Így azt is megtapasztalhatják, hogy milyen szerepet szükséges vállalniuk az utánpótlás nevelésében.

A munkaerőpiaci szocializációnak nemcsak a konkrét szakma megtanítására, az egyes munkafolyamatok ellátására kell felkészíteni a diákokat, hanem meg kell ismertetnie velük szakmájuk helyi és országos (akár nemzetközi) technikai-vállalati-társadalmi környezetét is, mert a képzés során átadott/létrehozott releváns munkaerőpiaci ismeretek és főként tapasztalatok csökkenthetik a pályaelhagyás valószínűségét.

3. A pályaeorientációs tevékenységeknek már az alapfokú oktatás során meg kell kezdődniük. Ennek során a gyerekeknek képet kell kapniuk a környező társadalmi világról, azaz szűkebb és tágabb környezetük működésének törvényszerűségeiről, működési mechanizmusairól, szerveződési elveiről, dinamikájáról stb. Ennek egyik legfontosabb eleme, hogy az iskolának teret kell biztosítania olyan fórumok számára is, ahol a gyerekek közelebbről is megismerkedhetnek többféle foglalkozásnak legalább az alapfogásaival (például szakkörök). Rendkívül fontos, hogy ezen tevékenységek, foglalkozások során ne csak a technikai fogások elsajátítására helyezték a hangsúlyt, hanem legalább ugyanekkora jelentőséget tulajdonítsanak a fiatalok későbbi munkavégzési kultúráját, munkamorálját megalapozó élmények, normák és tudáselemek átadásának.

Mihamarabb változtatni kell azon a közgondolkodásban is megszilárdult vélekedésen, hogy a műszaki szakmák lesajnált, alacsony presztízsű foglalkozásoknak számítanak. A műszaki-fizikai területen sikeres gyerekeknek – különösen a hátrányos helyzetűeknek – meg kell adni azt a pozitív visszacsatolást, ami a későbbiekre (például a szakmaválasztásra) nézve is meghatározó lehet számukra. Addig is, amíg ez nem oldódik meg, a szakképzőknek meg kell találniuk a módját a hatékony pályaeorientációnak, amellyel megteremthető a szakmai kötődés, az önbecsülés, a saját képességek felismerése és e képességek társadalmi elismerésének megalapozása.

Elengedhetetlen ehhez a vállalatok szerepvállalása is. Az iskoláknak és a vállalatoknak össze kellene fogniuk; az utóbbiaknak meg kellene érteniük, hogy szakember-igényeikért nekik is tenniük kell bizonyos erőfeszítéseket.

Jegyzet

(1) A tanulmány teljes szövege az alábbi linken érhető el: <http://www.3konsens.hu/files/Munkaeropiaci%20eselyek%20es%20palyaelhagyas.pdf>

(2) A tanulmány további részeiben bemutatott adatok, összefüggések Székesfehérvár, Miskolc, Kecskemét összes (valamint Budapest néhány) gépipari, épületgépészeti és hagyományos építőipari szakiskolájának 11–12. osztályos, összesen 2200 tanulójától és az iskolák 77 szakoktatójával kérdőívvel gyűjtött adatokon nyugszik. Az adatok értelmezéséhez javító-szereplő és gépészmérnöki kontrollcsoportokat is képeztünk. A vizsgálat során tanulókkal, közismereti és szakoktatókkal is készítettük interjúkat.

(3) Az adatok a szakoktatókkal készített kérdőívekből származnak.

(4) E tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé, hogy a vizsgálat minden megállapítását igazoljuk.

Mégis fontosnak tartjuk, hogy a tanulmányban nem érintett összefüggésekre vonatkozó következtetéseket, javaslatokat is bemutassunk.

(5) A jelenlegi rendszerben az iskolák (szakoktatók) kirekesztődtek a tanulók iskolán kívüli gyakorlatának nyomán követéséből. Megszűntek erre fordítható kapacitásai is. Elveszítik a pedagógiai kapcsolatot diákjaikkal. Nemcsak szakképzési szempontból káros ez a folyamat, hanem pedagógiai szempontból is, a munkaerőpiaci szocializáció elősegítése pedig lehetetlenné válik. E keretek között nem térhettünk ki arra a problémára, amelyet a foglalkoztatók a pályakezdemők „munkához való hozzáállásának” gyengeségeiként fogalmaznak meg. E jelenség mögött is a munkaerőpiaci, munkaszervezeti szocializáció megoldatlansága húzódik meg.